

JUGOSLOVENSKI PLAN ZA UPAD U JUGOZAPADNU BUGARSKU I LIKVIDIRANJE VMRO (1930–1939)

Dr Miloš Žikić*

APSTRAKT: *Proces zbliženja sa Bugarskom započet po uspostavljanju Šestojanuarske diktature 1929. Beograd je prekinuo već sledeće godine usled akcije VMRO u Evropi i na jugoslovenskoj teritoriji. Zbog toga je Jugoslavija odlučila da preduzme određene korake prema ovoj organizaciji. S tim u vezi, Ministarstvo vojne i mornarice je juna 1930. naredilo komandantu III armijske oblasti u Skoplju, generalu Milanu Nediću, da otpočne sa izradom plana jedne vojne operacije koja je za cilj imala upad u jugozapadnu Bugarsku i likvidiranje VMRO. Autor je u ovom članku nastojao da rekonstruiše proces razrade ovog plana, njegovu sadržinu, kao i da ukaže na zamisli jugoslovenskih vojnih krugova. Rad je napisan na osnovu arhivskih i objavljenih izvora, kao i relevantne literature.*

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, Bugarska, Makedonija, Jugoslovenska vojska, VMRO, Milan Nedić

Uvod

Jedno od ključnih pitanja koje je opterećivalo jugoslovensko-bugarske odnose u međuratnom periodu bilo je nerešeno makedonsko pitanje, a s njim u vezi i problem upada komitskih četa. Po završetku Prvog svetskog rata, pripadnici Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (Вътрешната македонска революционна организация – ВМРО¹) obnovili su akciju na prostoru Vardarske

* Naučni saradnik, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija
zikic90@gmail.com

¹ Organizacija je osnovana u Solunu početkom 1894. pod imenom Makedonska revolucionarna organizacija (MRO), sa ciljem uspostavljanja autonomne Makedonije. Međutim, ta autonomija je posmatrana kao prelazno rešenje ka prisajedinjenju ove oblasti Bugarskoj. Pod imenom MRO, organizacija je delovala do 1896. kada je preimenovana u Bugarsko-makedonsko-odrinsku revolucionarnu organizaciju (BMORO). Potom je 1902. preimenovana u Tajnu makedonsko-odrinsku revolucionarnu organizaciju (TMORO), da bi 1905. postala Unutrašnja makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija (VMRO). Урош Шешум, „Друштво против Срба 1897–1902. Методи и мере бугарске дипломатије,

Makedonije², koristeći za to baze u Ćustendilu, Džumaji i Petriču, sprovodeći istovremeno i antijugoslovensku propagandu u Evropi. Delovanje komita ove organizacije i njenih pristalica predstavljalo je konstantan bezbednosni problem za jugoslovensku državu sve do sredine tridesetih godina 20. veka.

Zbog takvog rovitog stanja, na jugu zemlje je tokom dvadesetih godina 20. veka bilo koncentrisano najmanje 2/3 ukupnih jugoslovenskih žandarmerijskih snaga, kao i najveći deo jedinica Granične trupe. Pored žandarmerije i graničara, za borbu protiv komita korišćeni su i takozvani „leteći odredi“ sastavljeni od žandarma, bivših četnika i oficira, kao i „Udruženje za borbu protiv bugarskih bandita“, koje su 1923. osnovali štipski trgovac Mihajlo Kalamatijević, veliki župan Dobrica Matković i Kosta Milovanović Pećanac. Jugoslovenske vlasti su za svoje ciljeve koristile i međusobne sukobe unutar VMRO. Tako je posle raskola između autonomista i federalista, jedan broj pripadnika potonjeg krila 1923. prešao u Kraljevinu SHS i stupio u jugoslovensku službu, nastavljajući na taj način borbu protiv autonomista. Ubrzo je došlo do razmimoilaženja i unutar krila autonomista. U pitanju je bio proces smene generacija, pa samim tim i dotadašnjeg načina rada; sa taktike upućivanja komitskih četa, sve više se prelazilo na terorističko delovanje, odnosno izvršavanje atentata. Taj sukob je kulminirao u julu 1928. godine, kada je po nalogu vođe mlađe generacije Ivana Mihajlova izvršeno ubistvo generala Aleksandra Protogerova, vođe starije generacije. Zatim je usledio rasep krila na protogeroviste i mihajloviste i njihovo međusobno obračunavanje.

Terorističke aktivnosti VMRO su naročito intenzivirane kada je postojala mogućnost sporazumevanja Jugoslavije i Bugarske. Tako je oktobra 1927. u Štipu ubijen general Mihajlo Kovačević. Beograd je na to reagovao zatvaranjem jugoslovensko-bugarske granice i njenim zaprečavanjem bodljikavom žicom. Pojačane su i jedinice Granične trupe, dok su na izvesne civilne položaje postavljeni sposobni oficiri, koji su pre toga privremeno penzionisani. Ove mere su doprinele stabilizaciji prilika na jugu zemlje.³

Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902.“, *Српске студије*, књ. 4, (2013), 79–80.

² Bugarska se nije mirila sa uspostavljanjem nove srpsko-bugarske granice po završetku Drugog balkanskog rata, zbog čega je nastojala da spreči učvršćivanje srpske vlasti na novooslobođenoj teritoriji. Za to je prvenstveno nameravala da upotrebi komitske čete VMRO, koje su već u decembru 1913. pokušale da postavljanjem mina onespособe železničku infrastrukturu. Ipak, akcije šireg obima su izostale da bi, na osnovu sporazuma sa Austro-Ugarskom, bile obnovljene izbijanjem Prvog svetskog rata. Орширније у: Милош Јагодић, *Нови крајеву Србије (1912–1915)* (Београд: Филозофски факултет у Београду, 2013), 281–297.

³ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije 1922–1935* (Beograd: INIS, 1994), 38, 238; Дмитар Тасић, *Пат после рата: Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и у Македонију 1918–1920* (Београд: Службени гласник, 2012), 113–207; Владан Јовановић, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS* (Beograd: INIS, 2002), 93–94, 102–105, 189–197; Дмитар Тасић, „Војно-политичка акција „македонствујушчих“ у Краљевини СХС/Југославији 1919–1934. године“, *Архив*, бр. 3, (2002), 92–108; Иван Ристић, „Антијугословенско деловање ВМРО-а из Бугарске (1923–1924): спољнополитички и безбедносни аспект“, *Зборник Матице српске за историју*,

Po uspostavljanju Šestojanuarske diktature, Jugoslavija je odlučila da otvori granicu sa Bugarskom i povede pregovore o regulisanju pitanja dvovlasnika i bezbednosti na granici. Rezultat tih pregovora predstavljalo je potpisivanje Konvencije o likvidaciji dvovlasničkih imanja i Sporazuma o održavanju dobrog reda i bezbednosti na granici februara 1930. godine. Međutim, ubrzo je usledila reakcija VMRO. Najpre je januara 1930. Društvu naroda podneta peticija od strane Dimitra Šaleva (Dimitrija Šalevića) i Dimitra Ilijeva (Dimitrija Ilića), kojima se ubrzo pridružio i Grigor Anastasov (Gligorije Atanasijević). Navedenom peticijom Jugoslavija je optuživana za nepoštovanje manjinskih prava bugarskog stanovništva.⁴ Budući da su podnosioci bili jugoslovenski državljani rodом iz Vardarske Makedonije, ova peticija je zavredila pažnju u Društvu naroda. Ipak, Beograd je ovaj problem rešio u svoju korist, uspevši da dođe do dokaza o povezanosti pomenute trojice sa VMRO. U međuvremenu, tokom februara i marta 1930. došlo je do novih terorističkih napada u Kočanima, Pirotu, Krivoj Palanci i Strumici. Uzimajući sve navedeno u obzir, jugoslovenska vlada je odlučila da prekine započeti proces sporazumevanja sa Sofijom i prema Bugarskoj zauzme znatno čvršći stav. Opozivanje dotadašnjeg poslanika u Sofiji – Ljubomira Nešića, predstavljalo je jasnu poruku, budući da je Nešić bio izraziti pristalica južnoslovenskog zbliženja. Izbor njegovog naslednika Aleksandra Vukčevića, koji je javno iskazivao svoja antibugarska osećanja, takođe je predstavljao jasnu poruku Sofiji.⁵

Naporedo sa zvaničnom politikom, Jugoslavija je odlučila da preduzme određene korake u borbi protiv VMRO. Prateći postojeći raskol kod autonomista VMRO na mihajloviste i protogeroviste, Beograd je počeo da razmišlja u pravcu pridobijanja potonjeg krila za saradnju. To je i ostvareno krajem 1930. godine, pri čemu je važnu ulogu odigrao pukovnik Tanasije Dinić, nekadašnji obaveštajni oficir na bugarskoj granici.⁶ Na osnovu postignutog sporazuma, pristalice generala Protogerova su, u

бр. 96, (2017), 91–108; Срђан Мићић, „Протогеровисти ВМРО у југословенској служби 1930–1935. године“, *Војноисторијски гласник*, бр. 2, (2018), 70–109.

⁴ Kraljevina Jugoslavija nije priznavala postojanje bugarske manjine na svojoj teritoriji.

⁵ Živko Avramovski, prir., *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knjiga prva (1921–1930) (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986), 651–653 (dalje: *Britanci*, I); Димитър Митев, с.с., *От Скопие до Женева: Димитър Шалев – защитник на малцинствата в Обществото на народите* (София: „Логис“, 2012); Иван Т. Ристић, „Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1919–1929)“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2017), 450–470; Димитър Косев, *Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев 1926–1931* (София: „Захарий Стоянов“, 2014), 136–145; Воислав Д. Кушевски, *Македонското прашање во Друштвото на народите: Постапување на македонското прашање како малцинско прашање во Друштвото на народите* (Скопје: Филозофски факултет Институт за историја, Менора, 2001), 187–214; Srđan Mičić, „Minority Petitions Against Yugoslav Authorities Before the League of Nations“, *Токови историје*, XXVIII, бр. 3, (2020), 40–42.

⁶ О Динићевом обавештајном раду према Бугарској погледати: Иван Ристић, „Рад војне обавештајне службе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према Бугарској (с посебним освртом на обавештајну делатност Танасија Динића)“, *Архив*, бр. 1–2, (2019), 129–151.

zamenu za određenu mesečnu finansijsku nadoknadu, obustavile svoje delovanje u Vardarskoj Makedoniji i koncentrisale se na borbu sa mihajlovistima.⁷

Sa druge strane, britanski i francuski poslanici u Beogradu su zamoljeni posle izvršenih atentata da interвенишу u Sofiji kako bi bugarska vlada sprečila dalje terorističke aktivnosti sa svoje teritorije. U suprotnom, upozoreno je da bi jugoslovenska vlada bila primorana da preduzme vlastite mere.⁸ U sličnom tonu je govorio i jugoslovenski ministar inostranih poslova Vojislav Marinković. On je u svojim izjavama za štampu ukazivao da bi Jugoslavija problem mogla da iznese pred Društvo naroda uz pozivanje na član 12. Statuta. Na osnovu tog člana Jugoslavija bi, u slučaju da Društvo naroda u roku od devet meseci ne reši pitanje komita VMRO, dobila određene ruke da postupi po svom nahođenju.⁹

Početak rada na planu akcije i njegovo uobličavanje

Uzimajući u obzir mogućnost delovanja „po svom nahođenju“, jugoslovenski vojni krugovi su započeli pripremu plana za konačno likvidiranje VMRO. Ministarstvo vojske i mornarice (MViM) je 12. juna 1930. naredilo komandi III armijske oblasti u Skoplju da izradi plan jedne vojne operacije sa ciljem zaposedanja dela jugozapadne Bugarske gde su se nalazile glavne baze ove organizacije.¹⁰ Na osnovu tog naređenja, general Milan Nedić, zastupnik komandanta III armijske oblasti, sastavio je sa svojim Štabom¹¹ predlog operacije i dostavio ga Glavnom generalštabu 19. jula 1930. godine. Naređenje MViM (Str. Pov. Đ. Br. 960 od 12. juna 1930.) kao i elaborat generala Nedića (Str. Pov. Đ. Br. 832 od 19. jula 1930.) nismo pronašli u arhivskoj građi, te njihov sadržaj možemo nazreti kroz kasnija dokumenta, kojima je plan uobličavan.

⁷ Opširnije u: С. Мићић, „Протогеровисти ВМРО у југословенској служби“, 70–109.

⁸ Архив Југославије, фонд 341, Посланство Краљевине Југославије у Великој Британији – Лондон, fascikla 24, архивска јединица 77, Коста Кумануди Посланству у Лондону Пов. Бр. 4581 од 10. марта 1930; *Britanci*, I, 651. Дипломатски кругови Бугарске, али и других европских земаља, су у више наврата током двадесетих година XX века располагали подацима да Краљевина SHS само чека повољан тренутак да изврши напад на Бугарску. Живко Аврамовски, прир., *Nemci o Kraljevini Jugoslaviji: Izveštaji nemačkih diplomatskih predstavnika 1920–1941*. Том II, 1929–1935 (Београд: Архив Југославије, 2023), 158; И. Ристић, „Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1919–1929)“, 301–302, 305, 325–326, 508.

⁹ *Britanci*, I, 652; „Г. др. Маринковић о нашој спољној политици“, *Политика*, 16. 5. 1930, 1; А. М., „Г. др. Маринковић о своме раду у Женеви“, *Политика*, 19. 5. 1930, 1.

¹⁰ Сличан план је био израђен и децембра 1923. године. Погледати: И. Ристић, „Антијугословенско деловање ВМРО-а из Бугарске (1923–1924)“, 105; Далибор Велојић, „Ратни планови војске Краљевине СХС/Југославије 1922–1938.“, *Војноисторијски гласник*, бр. 1, (2017), 58–59.

¹¹ У овом периоду, поред генерала Недића, на изради плана активно су радили генш. бриг. генерал Милан Раденковић, начелник Штаба III армијске области и његов помоћник генш. пуковник Милорад Мајсторовић. У децембру 1930. генерал Раденковић је постављен за начелника Генералштабног одељења МViM, чиме је и даље имао увид у израду планиране акције. Пуковник Мајсторовић је заступао начелника Штаба III армијске области до априла 1931. године, када је на ту дужност одређен генш. пуковник Лав Рупник. Миле С. Бјелаяц, *Generali i admirali Краљевине Југославије 1918–1941: Студија о војној елити и биографски лексикон* (Београд: INIS, Добра, 2004), 200, 256, 266.

Prema tome, glavna ideja jugoslovenskog vojnog vrha bila je priprema jedne vojne operacije koju bi, ukoliko se ukaže potreba, „izvodio komandant III armijske oblasti sa fronta od grčke granice do Beluta i Miljevske planine u istočnom pravcu“. Cilj ove operacije predstavljala je okupacija bugarske teritorije do reke Strume i Konjovske planine, tj. oblasti koja je predstavljala bazu za dejstvo VMRO prema jugoslovenskoj teritoriji, i njeno „čišćenje“ od pripadnika ove organizacije. Sama akcija je zamišljena kao „usamljena“ tj. bez dejstava i podrške na nišavskom i timočkom vojištu. Zbog toga se za njenu osnovu uzimao faktor iznenađenja, odnosno, tajnost priprema i brzina i energično dejstvo jedinica. Samim tim u Glavnom generalštabu se računalo da će jugoslovenske trupe izbiti na reku Strumu bez većeg otpora sa bugarske strane. Tom prilikom je utvrđeno da je za obe strane najveći vojni i politički značaj imao Čustendil, zbog čega je napadna grupa na pravcu Deve Bair – Čustendil trebalo da bude najsnažnija, dok bi odredi koji bi nastupali iz pravca Bosiljgrada i Carevog Sela imali specijalan zadatak – presecanje komunikacija, zauzimanje određenih tačaka i eventualno dejstvo u bok i pozadinu bugarskih delova, koji bi se zadržali u visini Čustendila. U tom pogledu je naročiti značaj pridavan Bosiljgradskom odredu koji bi brzo mogao da preseče železničku prugu Sofija–Čustendil. Istovremeno, predviđeno je i nastupanje ka Petriču i Džumaji. Međutim, za ove pravce se smatralo da su bili od manjeg značaja, kako zbog njihovog geografskog položaja, tako i činjenice da bi Bugari svoja pojačanja prevashodno upućivali ka Čustendilu.¹²

Što se tiče predviđenih efektiva, nismo mogli da ih utvrdimo sa sigurnošću, budući da nismo raspolagali inicijalnim aktom ministra vojnog od 12. juna 1930. godine. Ipak, određena rekonstrukcija je moguća na osnovu ukrštanja drugih dokumenata. Prema njima, komandant III armijske oblasti je za predviđenu operaciju trebalo da upotrebi kompletne jedinice sa teritorije Bregalničke divizijske oblasti, deo jedinica sa teritorija Vardarske i Kosovske divizijske oblasti, artiljerijski puk III armijske oblasti i 7. konjički puk, određene vazduhoplovne jedinice, kombinovanu pionirsku četvu, kombinovanu tehničku četvu i pontonirsku četvu. Takođe, Komandi III armijske oblasti je na raspolaganje trebalo da budu stavljeni 1. pešadijski puk i 3. baterija 26. artiljerijskog puka koje su se nalazile na teritoriji V armijske oblasti, čiji komandant je još obavešten da će u slučaju izvršenja operacije imati zadatak i da osigura levi bok trupa III armijske oblasti. Sve ove jedinice trebalo je da budu popunjene do punog mirnodopskog formacijskog sastava. Izuzetak je predstavljala pontonirska četa koja je trebalo da bude formirana po Uredbi o formaciji vojske u mobilno i ratno doba.¹³

Komentare na svoj projekat general Nedić je dobio 15. avgusta 1930. godine. Iako je načelnik Glavnog generalštaba general Milan Milovanović zaključio da je elaborat sastavljen „vrlo brižljivo i sa svima potrebnim detaljima“ smatrao je da je izrađen na pogrešnoj osnovi – sa pretpostavkom da je akcija trebalo da se izvrši

¹² Vojni arhiv (VA), Popisnik 17 (P-17), kutija 517, fascikla 5, dokument 34, listovi 1–16; VA, P-17, 517–6–4, list 1; M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije*, 239–240.

¹³ VA, 517–5–12, list 1; VA, P-17, 517–5–19, listovi 1–2; VA, P-17, 517–5–21, list 1; VA, P-17, 517–5–28, listovi 1–8; VA, P-17, 517–5–29, listovi 1–4; VA, P-17, 517–5–30, list 1; VA, P-17, 517–5–34, listovi 1–16; VA, P-17, 518–1–7, list 1.

u bliskoj budućnosti, bez potrebnih priprema i studija koje osiguravaju njen potpuni uspeh. General Milovanović je samo tako objašnjavao Nedićevu ocenu da se plan „bliži operaciji političko-avanturističkog karaktera“.¹⁴ Istovremeno, generalu Nediću je zamereno ocenjivanje političkih okolnosti i skrenuta pažnja da je njegov zadatak bio izrada „čisto vojničkog elaborata“, a da će, ukoliko se akcija odobri, „dan i čas“ njenog početka biti blagovremeno saopšteni. Komentari generala Milovanovića ukazuju i na razmišljanja i zaključke generala Nedića, koje je izneo u svom elaboratu. On je potpuno isključivao mogućnost iznenađenja, koja je bila krucijalna za uspešno izvođenje ove akcije. Smatrao je da će Bugarska još prvog dana biti obavještena o jugoslovenskim namerama i pokretima trupa, kao i o tome da se na ostalim frontovima neće ništa preduzimati u cilju potpomaganja ove akcija, što će Bugarima omogućiti da sve raspoložive trupe upute u dolinu Strume¹⁵. Na osnovu toga, general Nedić je zaključio da će Bugari već posle dva dana imati preimućstvo u odnosu na jugoslovenske snage. Sve ove zaključke general Milovanović je kategorički odbacio, nagoveštavajući mogućnost aviziranja početka operacije nekoliko dana ranije, kako bi se povećala brzina u koncentraciji, pri čemu je jedan deo predviđenih trupa mogao da se stavi u pokret pod plaštom manevara ili ratnih marševa. Na taj način je računao „da ćemo prvoga dana akcije biti znatno nadmoćniji od Bugara“, a tek drugog dana bi eventualno moglo da se računa na početak pristizanja njihovih pojačanja „ako se i u koliko oni i na to budu rešili“.¹⁶

Dalje primedbe odnosile su se na potrebu veće grupisanosti jedinica i njihov raspored, budući da je general Nedić, u skladu sa svojim zaključcima, pretpostavio da će morati da izvodi „jedan sasvim uređen napad na bugarske položaje“ usled čega je trupe raščlanio i razvukao umanjivši im tako silinu naleta i brzinu prodiranja u dubinu. General Milovanović je smatrao da predlog generala Nedića o upotrebi 21. pešadijskog puka umesto 50. pešadijskog puka treba odobriti, kao i da se pored predviđenih delova upotrebe po jedan bataljon iz 24. 30. i 50. pešadijskog puka. Složio se i sa obrazovanjem „centra za rušenje“ u Skoplju u kome bi se jedinice, a naročito one koje bi nastupale iz pravca Bosiljgrada, obučile u rušenju¹⁷. Sa druge strane, nije se složio sa upotrebom tri brdske baterije iz Stare Srbije umesto identičnih

¹⁴ Ono što je interesantno jeste to da je u zaključku svog elaborata general Nedić naveo da je još u junu 1929. svojom predstavkom predlagao napad na Bugarsku, odnosno, „da se zmija tuče u glavu“, završavajući rečima: „savetovao sam: udariti na Bugarsku i rasčistiti sa kojekakvim Makedonskim komitetima“. General Milovanović je naveo da mu to nije bilo poznato, a ni jasno šta je komandant III armijske oblasti podrazumevao pod izrazom „udariti na Bugarsku“. Na margini dokumenta general Nedić je ostavio komentar: „Udariti na Sofiju a ne na rep – Čustendil, Petrič i Džumaju“. VA, P-17, 517–5–34, listovi 13–14.

¹⁵ Razlozi na osnovu kojih je general Nedić opravdavao „svoja izneta gledišta“ bili su: povlačenje poslanika Ljubomira Nešića iz Sofije, pisezi iz jugoslovenske i bugarske štampe o istovaru velikih količina rezervnog uglja u Nišu i Skoplju i delovanje italijanskih, albanskih, britanskih i bugarskih obaveštajnih organa. *Isto*, list 13.

¹⁶ *Isto*, listovi 1–4.

¹⁷ Na osnovu predloga komandanta III armijske oblasti, ministar vojske i mornarice je naredio da se tokom septembra generalu Nediću stave na raspoloženje jedan vodni oficir, dva podoficira i 20 vojnika iz 1. pešadijskog puka, i to bataljona u Bosiljgradu, i dva vodna oficira, dva podoficira i 28 vojnika iz 7. konjičkog puka zbog obuke u rušenju kod Tehničkog puka u Skoplju. Ova obuka je realizovana od 15. do 30. septembra 1930. godine. VA, P-17, 517–5–27, listovi 1–2.

jedinica sa teritorije III armijske oblasti. Takođe nije odobrio da avijacija bombarduje ciljeve van zone predviđene za okupaciju, „pošto bi operacija u tom slučaju dobila sasvim drugi karakter“. Bombardovanje Sofije i cele Bugarske moglo bi da se uzme u obzir jedino na osnovu specijalnog naređenja ministra vojnog. Što se tiče osiguranja okupirane zone, general Milovanović je ukazao da bi pored žandarmerije za tu svrhu trebalo upotrebiti i graničare „jer je samo žandarmerija nedovoljno jaka za sve vrste službe, koje će joj pasti u deo“. ¹⁸ Na kraju, general Nedić je u svom elaboratu ukazao i na mnoge nedostatke na teritoriji kojom je komandovao, na šta mu je general Milovanović sugerisao da podnese potrebne predstave. ¹⁹

Ministar vojni se složio sa primedbama i sugestijama načelnika Glavnog generalštaba i naredio generalu Nediću da se njima rukovodi u daljem radu. ²⁰ Sledeća varijanta plana je dostavljena 30. septembra 1930. godine. Ministar vojni je 27. novembra obavestio generala Nedića da plan odobrava, ali uz izvesne primedbe načelnika Glavnog generalštaba. Pored manjih izmena u rasporedu pojedinih jedinica i uređenju pozadine, glavna pažnja je posvećena planu koncentracije, sa čime je ujedno bilo vezano i očuvanje tajnosti operacije, što se naročito vidi iz prepiske Komande III armijske oblasti i MViM tokom decembra 1930. i januara 1931. godine. ²¹

Odobrivši u načelu plan generala Nedića, ministar vojske i mornarice je 27. novembra 1930. naredio i komandantu V armijske oblasti da izvrši pripreme za formiranje jednog odreda koji je, u slučaju eventualnih operacija, trebalo da štiti granične položaje od Beluta (isključno) do Ruj planine, odnosno levi bok jedinica III armijske oblasti. Odred je trebalo da bude jačine jednog bataljona (četiri streljačke i jedna mitraljeska četa) sa jednom brdskom baterijom i odgovarajućim delovima Granične trupe na tom odseku. Ove pripreme su završene do marta 1931. godine. Komandant V armijske oblasti je odredio da odred sačinjava jedan kombinovani bataljon i mitraljeska četa iz 16.

¹⁸ VA, P-17, 517-5-34, listovi 4-13.

¹⁹ *Isto*, listovi 11-12. Ovi nedostaci su se odnosili na loše stanje putne infrastrukture na predviđenim napadnim pravcima i neispravnost oruđa kod pešadijskih i artiljerijskih jedinica o čemu je general Nedić ubrzo podneo predstave (VA, P-17, 517-5-17, list 1; VA, P-17, 517-5-18, list 1; VA, P-17, 517-5-19, listovi 1-2). Istovremeno, izdao je naređenja komandantima artiljerije i inženjerije III armijske oblasti da izvrše rekognosciranje terena i predvide položaje za artiljeriju i magacine za hranu i municiju, kao i potrebne inženjerijske radove na putevima (M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije*, 239). Takođe, uzimajući u obzir činjenicu da je broj kadrova u pojedinim mestima bio različit, Nedić je zatražio odobrenje da se jedinice u slučaju potrebe mogu popuniti obveznicima iz najbliže okoline. Ministar vojni je početkom septembra 1930. odobrio da se za to izvedu potrebne pripreme, uz vođenje računa o pouzdanosti samih obveznika. VA, P-17, 517-5-21, list 1; VA, P-17, 517-5-28, listovi 1-8; VA, P-17, 517-5-30, list 1.

²⁰ VA, P-17, 517-5-34, listovi 15-16.

²¹ VA, P-17, 517-6-8, listovi 2-7; VA, P-17, 517-7-3, listovi 1-2. Istoričar Mile Bjelajac u svojoj knjizi navodi da je konačan plan akcije završen 20. decembra 1930. godine, a da ga je ministar vojni odobrio 24. decembra 1930. godine (M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije*, 240). Međutim, na osnovu tačke 12. ministrovog naređenja od 27. novembra 1930. general Nedić je trebalo da izvrši potrebne izmene u planu na osnovu primedbi načelnika Glavnog generalštaba i dostavi ih istom, a da Ministarstvu vojske i mornarice dostavi „u celini plan sa priložima i skicama, jer to do sada nije učinjeno“. Na osnovu toga Komanda III armijske oblasti je 22. decembra dostavila celokupan plan operacije, a MViM je 24. decembra izvestilo o prijemu pomenutog plana, ne o njegovom odobravanju. VA, P-17, 517-6-8, listovi 1, 3, 8.

pešadijskog puka iz Niša i jedna kombinovana brdska baterija iz brdskog divizionu Timočke artiljerijske brigade iz Knjaževca. Ove jedinice bi se popunile prvenstveno kadrovskim ljudstvom, dok bi se eventualni nedostaci nadoknadili obveznicima iz najbliže okoline. Pored toga, regulisana je i popuna jedinica stokom, komorom i bolničarskim osobljem, kao i ishrana, snabdevanje, pokret i raspored na određenoj prostori. Za komandanta odreda određen je peš. major za generalštabne poslove Ivan Vrkljan, komandant 3. bataljona 16. pešadijskog puka.²²

Međutim, usled promena u mirnodopskoj formaciji i dislokaciji Jugoslovenske vojske tokom 1931. godine²³, kao i ponovnog proučavanja celokupnog pitanja, Komanda III armijske oblasti je sastavila novi plan operacije i dostavila ga MViM 29. februara 1932. godine, ne menjajući pritom njenu ideju, cilj i karakter. Izveštavajući o tome ministra vojnog generala Dragomira Stojanovića²⁴, general Nedić ga je zamolio da se ovaj novi projekat uzme u razmatranje i na njegovoj osnovi odobri „tehnička prerada celokupnog elaborata i preduzimanje svih potrebnih daljih priprema po ovoj me novom elaboratu“.²⁵

Po prijemu elaborata, on je pregledan u Glavnom generalštabu, te je ministar vojni 30. septembra 1932. izvestio generala Nedića da je „nađeno da je on izrađen u duhu mojih naređenja Str. Pov. Đ. Br. 960 od 12. juna 1930. godine i Str. Pov. Đ. Br. 2241 od 13. januara 1931. god“. Istovremeno mu je saopštio da će naknadno dobiti izvesne napomene, ali da on, ne čekajući ih, dovrši razradu elaborata u smislu kako je izneo u svojoj predstavi.²⁶ Plan operacije koji je general Nedić dostavio 29. februara 1932. sačuvan je u arhivskoj građi, te se iz njegovog sadržaja može dobiti uvid u zamisli MViM i Glavnog generalštaba.²⁷

Prema tome, opšta ideja celokupne operacije bila je „čišćenje okupirane zone i radikalno uništavanje svih zločinaca ilegalne organizacije V.M.R.O“. Da bi se postigao određeni cilj, operacija je trebalo da se izvede u nekoliko koraka: a) prepad na neprijateljske granične delove i njihovo uništenje²⁸; b) munjevito prodiranje napadnih kolona na periferiju zone koju je trebalo okupirati i v) najbrže stvaranje čvrstog fronta oko te zone i njena izolacija. Potom bi se pristupilo čišćenju terena. Sama akcija je morala biti „superlativno iznenadna, munjevito brza i do krajnosti energična“. U suprotnom, ukoliko ne bi uspela u roku od 48 sati, general Nedić je smatrao da bi se situacija izmenila na jugoslovensku štetu. Kao što smo već napomenuli, glavni faktor u izvođenju ove akcije predstavljalo je iznenađenje, a da bi se ono postiglo ključna je bila tajnost priprema i brzina izvođenja same akcije. U tom smislu, general Nedić je predložio da se cela operacija

²² VA, P-17, 517-6-4, list 1; VA, P-17, 517-7-2, list 1; VA, P-17, 517-7-4, listovi 1-7.

²³ Pored rada na poboljšanju mobilizacijskih priprema, ove promene su bile uslovljene i opasnošću od italijanskog napada, zbog čega je deo jedinica dislociran u zapadne krajeve Jugoslavije. Opširnije u: M. Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije*, 84.

²⁴ General Stojanović se na položaju ministra vojske i mornarice nalazio od 6. aprila 1931. godine. M. Bjelajac, *Generali i admirali*, 282.

²⁵ VA, P-17, 517-5-15, list 1; VA, P-17, 518-1-17, listovi 3-4.

²⁶ VA, P-17, 518-1-17, list 2.

²⁷ VA, P-17, 517-5-15, listovi 1-58.

²⁸ Organizaciju prepada detaljno je trebalo da razrade komandanti graničnih pododseka i pojedini komandiri četa u sporazumu sa komandantima kolona. *Isto*, list 9.

zasnuje na bazi međugarnizonskih vežbi, koje bi se završile bojevim gađanjem. Pritom, polazna situacija za trupe namenjene za ovu akciju odgovarala bi i fiktivnoj polaznoj situaciji trupa istočne strane za zajedničko bojevo gađanje.²⁹ Da su u pitanju manevri i bojeva gađanja trebalo je da bude ubeđena i javnost, strana obavestajna služba, pa i same trupe „do 12-og časa dana koji predhodi danu same akcije“. Izuzetak bi jedino predstavljali komandanti samostalnih grupa i kolona, njihovi načelnici štabova i komandanti graničnih pododseka, kojima bi se izrađene zapovesti dostavile tri do pet dana pre početka operacije. Kako bi se ova akcija zamaskirala bilo je predviđeno da jedinice pograničnih garnizona krenu ka zapadu radi „učestvovanja u manevru“, da se oficirima i vojnicima odobre odsustva, preduzmu stvarni radovi na fiktivnim poligonima itd. Tom prilikom general Nedić je podvukao da se kod susednih država prati eventualna reakcija na „manevre“, smatrajući da ukoliko iznenađenje bude otkriveno do preduzimanja akcije ne bi trebalo doći. Sa druge strane, u slučaju uspešnog izvođenja okupacije trebalo bi predvideti i mere za eventualni nastavak rada na pravcu Kriva Palanka – Čustendil – Radomir, pa „i za akciju na frontovima drugih suseda“, pri čemu su analizirani mogući koraci Bugarske, Grčke i Albanije. Što se tiče otpora na koje bi jugoslovenske snage naišle, Komanda III armijske oblasti je računala na to da će Bugari ipak biti na relativnom oprezu. Stoga, pored graničnih jedinica, trebalo je računati i na stalno naoružanu seljačku miliciju („pouzdanici V.M.R.O“), komitske čete, obveznike jedinica za zaštitu granice iz okolnih sela i pojedine jedinice iz najbližih garnizona.³⁰

Uvodni deo predložene inicijalne zapovesti O. Br. 1, koji je prema našem mišljenju trebalo da se pročita vojsci pred početak operacije, posebno je zanimljiv, jer pokazuje odnos vojske prema Bugarskoj: „Bugari, ti naši stari krvnici, plaćenici jednog našeg suseda [Italije – prim. M. Ž.], već 14 godina ne daju mira našoj državi. Atentati, paklene mašine, ubijanja naših nedužnih građana, dece i žena, to su sredstva kojima podrivaju bezbednost naše otadžbine, a po poruci naših neprijatelja. Junaci! Vi poznajete Bugare; podmukli, lukavi, do krajnosti nepoverljivi, oni su nas mučki u leđa napali 1913. i 1915. godine; mi smo ih tukli i pobedili 1913., 1915. i 1918. god.[ine]. Da bi se učinio kraj tim odrodima Slovenstva, Gospodin Ministar Vojske i mornarice sa Str. Pov. Đ. Br. _____ naredio je: [...]“.³¹

Sam način nastupanja podseća na taktiku munjevitog rata (*Blitzkrieg*), kasnije primenjenu od strane nemačke vojske tokom Drugog svetskog rata. „Probijajući neprijateljski front, kolone imaju da hitaju u naredenim im pravcima, ne obazirući se nikako na dalje događaje u samoj graničnoj zoni, već da što pre izbiju na određene im odseke na periferiji okupacione zone“. Pokrete ka Strumi, Konjovskoj planini i liniji Silni Vrh – Beli Kamik i zauzimanje određenih odseka trebalo je izvršiti u jednom naletu.³² U užem smislu glavni (operacijski)

²⁹ Fiktivni zadatak bojevih gađanja bio je sledeći: „Obrana Skopske zone i njene veze sa Vranjem od jačih neprijateljskih snaga koje, - po ovlađivanju graničnog fronta - , prodiraju sa linije Strumica – Kočane – Kriva Palanka – Bosiljgrad na zapad“. *Isto*, list 2.

³⁰ *Isto*, listovi 1–8.

³¹ *Isto*, list 18.

³² Kako bi trupe na vreme izašle na granični front i imale dovoljno snage za ove napore, general Nedić je detaljno proračunao pokrete iz polaznih mesta i vreme odmora. *Isto*, listovi 4–5.

pravac dejstva u ovom slučaju bio je pravac Deve Bair – Konjovska planina, dok je u širem bila terenska zona između graničnog luka Dižderica – Žeravino – Belut i obuhvaćenog fronta strumičko-čustendilskog mostobrana: Četirci – Konjovska planina – Beli Kamik. Pravci južno od njega okarakterisani su kao pravci „pomoćnog – okupatorskog značaja“.³³

Glavnina jugoslovenskih trupa namenjenih za ovu akciju trebalo je da obrazuje Pčinjsku grupu, podeljenu u Rakovski, Krivorečki i Bosiljgradski odred³⁴. Grupa je imala zadatak da prepadom probije neprijateljsku graničnu zaštitu na odseku od Zlatkove M. (severoistočno od Carevog Sela) do Resen – Rudine (istočno od Bosiljgrada) i zatim „munjevitom brzinom“ koncentrično prodire na odsek: „s. Četirci – k. 557 – D. Koznica – Gor. Koznica – k. 753 – Šasanica (k. 1166) – Aramnija – Aramliske kolibe – Osin Krst – Mah. Čekarevo – Visoka Buka (k. 1170) – Riša (k. 1443) – Elenova glava – k. 1174 – Silni Vrh (k. 1247) sa Mečkom i Glamenom – Jastrebica sa k. 1040 – Beli Kamik (k. 1343 i k. 1344) – Ploča“. Po posedanju navedenih položaja trebalo ih je utvrditi, odsudno braniti i pripremiti se za dalje napadne akcije. Najvažniji zadatak je imao Krivorečki odred, ujedno i najsnažniji, koji je trebalo da glavnim pravcem nastupa u dve kolone.³⁵ Kako ističe general Nedić „od brzog i bezobzirnog rada odreda u prodiranju preko Čustendila i reke Strume na Konjovsku planinu zavisi i uspeh cele operacije. Sa ovog razloga je ovaj odred glavni faktor pobede.“³⁶ Zbog toga su mu dodeljena i privremena pojačanja: desnoj koloni južna grupa armijske rezerve³⁷, a levoj Brzi odred armijske rezerve³⁸ i

³³ *Isto*, listovi 8–10.

³⁴ Komandant grupe je komandant Bregalničke divizijske oblasti. *Isto*, list 35.

³⁵ Komandant odreda je komandant pešadije Bregalničke divizijske oblasti. Desnu kolonu je činio 22. pešadijski puk, 1. divizion (brdski) 27. artiljerijskog puka (bez jedne baterije), 32. i 33. četa Granične trupe (1680 pušaka, 36 puškomitraljeza, 24 mitraljeza, dva topa 37 mm i osam brdskih topova 65 mm M.06), jedna korpa golubova voda Golubije pošte, jedna heliografska i signalna sekcija telegrafске čete i 20 bolničara. Levu kolonu je činio 21. pešadijski puk, 1. divizion (poljski) 11. artiljerijskog puka, Štab VIII pododseka Granične trupe sa 34. i 35. četom, 400 žandarma u 20 poternih odeljenja (2080 pušaka, 36 puškomitraljeza, 24 mitraljeza, dva topa 37 mm i osam poljskih topova 80 mm M.28), Pionirska četa (bez jednog voda), Pontonirska četa, jedna korpa golubova voda Golubije pošte i 40 bolničara. *Isto*, listovi 39–40, 42.

³⁶ Uzimajući u obzir „naročiti karakter operacije“ general Nedić je smatrao da bi ovom odred trebalo dodeliti i bar tri oklopna automobila i vod lakih bornih kola, o čemu bi podneo posebnu predstavku u slučaju usvajanja ovog plana. (*Isto*, list 16). Nedić je mogao da računa na upotrebu tenkova i oklopnih automobila budući da je Jugoslovenska vojska nabavila ta borbeno sredstva sredinom 1929, a krajem naredne godine formirala i prve oklopne jedinice. (Opširnije u: Далибор Денда, „Тенковске јединице у Војсци Краљевине Југославије (1930–1941)“, *Војноисторијски гласник*, бр. 1, (2009), 147–171; Далибор Денда, *Тенкисти Краљевине Југославије* (Београд: МЦ „Одбрана“, 2020), 133–149). Nedić je iste 1932. bio i autor jednog memoranduma o reorganizaciji i modernizaciji Jugoslovenske vojske u kojem se zalagao za značajno proširenje formacije oklopnih jedinica i izgradnju konjičkog motorizovanog korpusa. Pogledati: Далибор Денда, „Прилози за биографију генерала Милана Недића до Априлског рата 1941. године“, у: *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941–1944. године – научни погледи*, уредник Вељко Ђурић Мишина (Београд: Музеј жртава геноцида, 2017), 15–16.

³⁷ Dvadeset četvrti pešadijski puk (bez 3. bataljona), 27. artiljerijski puk (bez 1. diviziona) (960 pušaka, 24 puškomitraljeza, 16 mitraljeza, dva topa 37 mm, osam poljskih haubica 100 mm M.14) i vod pionirske čete. VA, P-17, 517–5–15, list 40.

armijska artiljerija.³⁹ U zajednici sa Krivorečkim odredom, na njegovom desnom krilu je nastupao Rakovski⁴⁰, a na levom Bosiljgradski odred.⁴¹ Potonji je, takođe nastupajući u dve kolone⁴², imao zadatak i da preseca i ruši sve neprijateljske veze koje su sa prostora Radomir – Breznik izvodile ka levom krilu Krivorečkog odreda, pri čemu je istaknuto da se naročito poruši železnička pruga na „severnom debušu“ Zemenske klisure.⁴³

Što se tiče južnog „pomoćnog-okupatorskog“ pravca, na njemu je predviđeno nastupanje tri odreda, koji su imali zadatak da posle prepada na graničnu zaštitu posednu zonu do reke Strume, naslanjajući se na Rakovski odred Pčinjske grupe pa sve do grčke granice. U pitanju su bili Bregalnički⁴⁴, Maleški⁴⁵ i Strumički odred.⁴⁶ Pored uporne odbrane desne obale Strume, svaki od ovih odreda je imao i dodatne zadatke. Strumički je trebalo da zaštiti granicu prema Grčkoj na delu od tromeđe do Strume, Maleški da spreči saobraćaj i kida veze na levoj obali Strume, a Bregalnički pored toga još i da bombarduje Džumaju i tako spreči organizovanje otpora iz tog mesta.⁴⁷

³⁸ Sedmi konjički puk (bez dva voda), 1. bataljon 30. pešadijskog puka (400 karabina, 480 pušaka, 22 puškomitraljeza i 12 mitraljeza) i 30 teretnih automobila. Odredom je komandovao komandant 7. konjičkog puka. *Isto*, list 43.

³⁹ Prvi divizion 13. artiljerijskog puka, 1. divizion Artiljerijskog puka III armijske oblasti (osam poljskih topova 80 mm M.28, četiri dugačka topa 105 mm M.15 i četiri teške haubice 155 mm M.17) i jedan privezani balon. Komandant je komandant artiljerije Bregalničke divizijske oblasti. *Isto*.

⁴⁰ Komandant odreda je komandant pešadije Vardarske divizijske oblasti. Činili su ga 28. pešadijski puk, 46. pešadijski puk (bez 2. i 3. bataljona), 1. divizion (brdski) 29. artiljerijskog puka, 29, 30. i 31. četa Granične trupe, 100 žandarma u pet poternih odeljenja (2890 pušaka, 60 puškomitraljeza, 40 mitraljeza, četiri topa 37 mm i osam brdskih topova 65 mm M.06), sekcija telegrafске čete, korpa golubova iz voda Golubije pošte i 15 bolničara. *Isto*, list 35.

⁴¹ *Isto*, listovi 35–50.

⁴² Komandant odreda je komandant pešadije Kosovske divizijske oblasti. Desnu kolonu činio je 1. bataljon 50. pešadijskog puka, 3. baterija (brdska) 28. artiljerijskog puka, 57. četa Granične trupe, 100 žandarma u pet poternih odeljenja (710 pušaka, 12 puškomitraljeza, osam teških mitraljeza i četiri brdska topa), jedna korpa golubova voda Golubije pošte i 10 bolničara. Levu kolonu je činio 1. pešadijski puk (bez dva bataljona), 3. bataljon 50. pešadijskog puka, 1. baterija (brdska) 26. artiljerijskog puka, deo 36. čete Granične trupe, 140 žandarma u sedam poternih odeljenja (1630 pušaka, 36 puškomitraljeza, 24 teška mitraljeza, dva topa 37 mm i četiri brdska topa), kombinovani rušilački odred (dva voda 7. konjičkog puka i jedan oficir sa 15 pionira Pionirske čete), korpa golubova voda Golubije pošte i 20 bolničara. *Isto*, listovi 45, 48.

⁴³ *Isto*, list 46.

⁴⁴ Činili su ga 23. pešadijski puk, 2. divizion (poljski) 11. artiljerijskog puka, Štab VII pododseka Granične trupe sa 26, 27. i 28. četom, 200 žandarma u 20 poternih odeljenja (2000 pušaka, 36 puškomitraljeza, 24 teška mitraljeza, dva topa 37 mm, osam poljskih topova 75 mm M.12), sekcija telegrafске čete i 15 bolničara. Odredom je komandovao komandant 23. pešadijskog puka. *Isto*, list 29.

⁴⁵ Činili su ga 1. bataljon 49. pešadijskog puka, Štab VI pododseka Granične trupe sa 22, 23, 24. i 25. četom, 100 žandarma u pet poternih odeljenja (1100 pušaka, 12 puškomitraljeza, osam teških mitraljeza), sekcija telegrafске čete i 10 bolničara. Odredom je komandovao komandant 1. bataljona 49. pešadijskog puka. *Isto*, list 24.

⁴⁶ Činili su ga 49. pešadijski puk (bez 1. bataljona), 1. baterija (brdska) 27. artiljerijskog puka, 2. divizion (poljski) 12. artiljerijskog puka, Štab V Pododseka Granične trupe sa 20. i 21. četom, 160 žandarma u osam poternih odeljenja (1350 pušaka, 24 puškomitraljeza, 16 teških mitraljeza, dva topa 37 mm, četiri brdska topa 65 mm M.06, osam poljskih topova 75 mm M.12), sekcija telegrafске čete i 15 bolničara. Odredom je komandovao komandant 49. pešadijskog puka. *Isto*, list 19.

⁴⁷ *Isto*, listovi 19–34.

Osiguranje levog boka trupa III armijske oblasti odsudnom odbranom graničnog fronta trebalo je da izvrši Vlasinski odred V armijske oblasti⁴⁸. Njegov zadatak je bio da zatvori pravce Bosiljgrad – Vranjska Banja i Vlasina – Vladičin Han, kao i da danonoćnim prividnim pokretima i signalizacijom demonstrira koncentraciju snaga i na tom delu fronta. Granicu je jedino trebalo da pređe desnokrnlina četa. Što se tiče opšte rezerve, pored pomenutog južnog dela i Brzog odreda koji su angažovani kao pojačanja Krivorečkom odredu, postojao je i severni deo koji su činili 31. pešadijski puk (bez 3. bataljona) i 3. bataljon 12. pešadijskog puka.⁴⁹ Za ovu „vanrednu operaciju“ predviđena je i vazduhoplovna podrška. General Nedić je predvideo upotrebu šest eskadrila (po dve za izviđanje, bombardovanje i borbu, svaka sa po 18 aviona), kojima bi zapovedao komandant 3. vazduhoplovnog puka. Tokom prvog i drugog dana operacije, ovi avioni bi bili raspoređeni u Skoplju, da bi se potom za upotrebu uredio i „radni aerodrom“ na Čustendiškom polju.⁵⁰

Po uspostavljanju nove linije fronta, sa opkoljenim bugarskim jedinicama trebalo je da se obračunaju žandarmi i graničari i time obezbede kolonama komunikacijske pravce: „Prvenstveno treba oni da [graničnu – M. Ž.] zaštitu razore do kraja, pohvataju ili poubijaju sve što je naoružano, da se dočepaju što pre neprijateljskih magacina oružja, opreme i municije; da preseku telefonske i telegrafске veze neprijateljske zaštite sa pozadinom“. Likvidiranjem ovih snaga eliminisao bi se u samom početku kadar za gerilsko ratovanje u pozadini nastupajućih kolona. Kako navodi general Nedić u elaboratu, čišćenje okupirane zone izvelo bi se „taktički, administrativno i kriminalno a sa drastičnom energijom“, pri čemu bi uglavnom važila načela „za ugušivanje četničkog ratovanja“. Detalje bi razradili komandanti graničnih pododseka, komandiri graničnih četa i žandarmerijskih odreda na osnovu dobijenih zapovesti, a prema postojećoj situaciji. Nedić je napomenuo da Komanda III armijske oblasti ne bi mogla da preduzme čišćenje i uređenje okupacione zone, već bi za to trebalo da se odredi „osobena ličnost, umešna i energična“, koja bi stajala pod njegovom komandom. Nedić je predvideo i nepovoljniji sled događaja – brzo povlačenje bugarskih graničnih delova, uz ostavljanje komitskih i milicijskih odreda u pozadini čime bi se izbeglo njihovo uništenje na samoj granici. U svakom slučaju, zadatak graničara i žandarma ostajao je isti.⁵¹

Finalizovanje priprema i obustava daljeg rada

Najavljene primedbe načelnika Glavnog generalštaba na izrađeni plan general Nedić je dobio novembra 1932. godine, međutim, one nisu bitno uticale na samu ideju, već su se ticale rasporeda jedinica, određenih ispravki i promena, kao i podnošenja posebnih predstavlki za određena pitanja.⁵² Pored toga, određene izmene su morale da budu učinjene i zbog nove promene u formaciji pojedinih pešadijskih,

⁴⁸ Kombinovani 3. bataljon 16. pešadijskog puka (četiri pešadijske i jedna mitraljeska četa) i kombinovana brdska baterija. Odredom je komandovao komandant bataljona. *Isto*, list 50.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ *Isto*, list 55.

⁵¹ *Isto*, listovi 8–9, 11–12.

⁵² Detaljnije u: VA, P-17, 518–1–17, listovi, 1–2, 5–6.

artiljerijskih i inženjerskih jedinica krajem novembra 1932. godine.⁵³ Zbog toga je general Nedić 20. januara 1933. podneo načelniku Glavnog generalštaba predlog rasporeda preformiranih jedinica. Iako predlog nije sačuvan u celini,⁵⁴ na osnovu naređenja koje je 2. februara 1933. Komanda III armijske oblasti izdala potčinjenim jedinicama možemo pretpostaviti da je usvojen. Time se, prema našem mišljenju, ušlo u finalne pripreme za konačno uobličavanje plana operacije. Pomenutim aktom Komande III armijske oblasti izdata su detaljna naređenja oko izvršenja priprema za popunu predviđenih jedinica sa njene teritorije ljudstvom do punog mirnodopskog formacijskog sastava, kao i potrebnom stokom i komorom „za nošenje oruđa (mitraljeza i topova), prtljaga, municije i profijanta za dva dana“. Tom prilikom je podvučeno da se „odmah“ pristupi izvršenju priprema kako bi iste mogle biti završene do 30. marta 1933, dok bi se pozivanje obveznika, stoke i komore „na vežbu“ izvelo prema naročitom naređenju ministra vojnog. Uspostavljena je i posebna sveska delovodnog protokola sa oznakom „Lično Strogo Pov...../I.“ u koju su zavedena sva naređenja vezana za predviđenu operaciju.⁵⁵ General Nedić je istog dana zamolio i komandante Vazduhoplovstva, Inženjerije i V armijske oblasti da naredi potrebne pripreme za određene jedinice koje su se stavljale na raspolaganje Komandi III armijske oblasti,⁵⁶ dok je kasnije izdao i izvesna dopunska naređenja.⁵⁷ Sve navedene pripreme su uglavnom bile završene do predviđenog roka o čemu je izveštena Komanda u Skoplju.⁵⁸

General Nedić je u sličnom tonu 30. marta 1933. izvestio načelnika Glavnog generalštaba, moleći ga da se hitno donesu rešenja po izvesnim predstavkama kako bi operativno-taktičke zapovesti i instrukcije mogle biti definitivno redigovane i dostavljene nadležnima.⁵⁹ Završeno je i proračunavanje materijalnih potreba (privlačenje hrane u garnizone, obrazovanje ručnih slagališta), pri čemu su koncepti naređenja 2. aprila 1933. dostavljeni ministru vojnom na odobrenje. Ne raspoložimo podacima da li je general Nedić dobio odgovor na ovaj svoj akt, u kome je izneo i izvesne poteškoće u slučaju nagomilavanja hrane u prigraničnim zonama cele armijske oblasti.⁶⁰ U svakom slučaju, dva dana kasnije je izdao detaljnu naredbu koja se odnosila na formiranje komorskih jedinica u roku od 48 časova od prijema potrebnog naređenja ministra vojnog.⁶¹ Međutim, 30. maja 1933. Komandi III armijske oblasti je sa Str. Pov. Đ. Br. 1478 naređena obustava svakog daljeg rada na planu operacije, o čemu je general Nedić 8. juna izvestio sve potčinjene komande.⁶²

⁵³ VA, P-17, 518-1-2, listovi 1-2; VA, P-17, 518-1-4, list 1.

⁵⁴ VA, P-17, 518-1-2, listovi 1-2.

⁵⁵ VA, P-17, 518-1-3, listovi 1-7.

⁵⁶ VA, P-17, 518-1-5, list 1; VA, P-17, 518-1-6, listovi 1-2; VA, P-17, 518-1-7, list 1.

⁵⁷ VA, P-17, 518-1-8, list 1; VA, P-17, 518-1-9, list 1; VA, P-17, 518-1-11, list 1.

⁵⁸ VA, P-17, 518-1-10, list 1; VA, P-17, 518-1-15, list 1; VA, P-17, 518-1-16, list 1; VA, P-17, 518-1-18, list 1; VA, P-17, 518-1-19, list 1; VA, P-17, 518-1-20, listovi 1-2; VA, P-17, 518-1-21; listovi 1-5; VA, P-17, 518-1-22, list 1; VA, P-17, 518-1-23, list 1.

⁵⁹ VA, P-17, 518-1-12, list 1.

⁶⁰ VA, P-17, 518-1-13, listovi 1-4. Od aprila 1931. vršene su pripreme i za preventivni upad u Albaniju u slučaju iskrcavanja italijanskih trupa u ovu zemlju. VA, P-17, 161-1-32, list 1.

⁶¹ VA, P-17, 518-1-14, listovi 1-2.

⁶² VA, P-17, 518-1-24, listovi 1-6.

Kako ne raspoložemo pomenutim dokumentom, ne možemo sa sigurnošću reći koji su bili razlozi izdavanja ovakvog naređenja. Prema našem mišljenju, odgovor se nalazio u trenutnoj političkoj situaciji u Evropi. Pored „burnih“ događaja kod velikih sila⁶³, Jugoslavija, Čehoslovačka i Rumunija su februara 1933. potpisale Organizacioni pakt Male antante čime su ograničile svoje jednostrane spoljnopolitičke aktivnosti.⁶⁴ Imajući to u vidu, zatim pritisak koji je od početka 1933. vršen na Jugoslaviju od Francuske i Čehoslovačke za sporazumevanje sa Bugarskom,⁶⁵ kao i to da se datum ratifikacije Pakta Male antante poklapa sa datumom izdavanja pomenutog naređenja MVViM,⁶⁶ zaključujemo da su to glavni razlozi za obustavljanje rada na ovoj operaciji.⁶⁷

* * *

Iako je dalji rad na operaciji obustavljen, sudeći prema jednom kasnijem dokumentu „potrebne pripreme za okupaciju izvesnog dela bugarske prigranične prostorije“ bile su izvršene. Shodno tome, zaključujemo da je plan generala Nedića bio „u aktivi“. Čak je 21. aprila 1937. tadašnji ministar vojni general Ljubomir Marić u vezi sa ovim slučajem izdao naređenje Str. Pov. Đ. Br. 1028, kojim međutim nismo raspolagali, pa ne znamo njegovu sadržinu.⁶⁸

Na kraju, načelnik Glavnog generalštaba general Dušan Simović je 26. juna 1939. predložio ministru vojske i mornarice generalu Milutinu Nediću, da se naređenja njegovih prethodnika iz 1930. i 1937. stave van snage, kako bi se komande, jedinice i ustanove rasteretile čuvanja nepotrebnih elaborata. Svoj zahtev je pravdao činjenicom da je delovanje VMRO na jugoslovenskoj teritoriji odavno prestalo, kao i da su se odnosi između Beograda i Sofije sve više produbljivali u duhu Pakta o večnom prijateljstvu potpisanom 25. januara 1937. godine, a da takve odnose „srećno dopunjuje čvrsta organizacija Balkanskog sporazuma“. Pored toga, smatrao je da Bugarska, oslobođena obaveza iz mirovnih ugovora⁶⁹, više nije bila slaba kao 1931, već da je predstavljala snagu na koju se moralo ozbiljno računati. Zbog toga bi svaka oružana akcija protiv Bugarske, i kada bi za to postojali razlozi, dovela do rata sa

⁶³ Pogledati: Čedomir Popov, *Od Versaja do Danciga* (Beograd: Nolit, 1976), 438–443.

⁶⁴ Milan Vanku, *Mala antanta: 1920–1938* (Titovo Užice: „Dimitrije Tucović“, 1969), 77; Здењек Сладек, *Мала Антанта 1919–1938: Њене привредне, политичке и војне компоненте* (Београд: Службени гласник, 2019), 140–141.

⁶⁵ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)* (Beograd: ISI, 1985), 249.

⁶⁶ „Мала Антанта тражи да Четворни пакт има важност само за силе потписнице и наглашава да за њу питање ревизије државних граница не постоји“, *Политика*, 31. 5. 1933, 1.

⁶⁷ По свему судећи југословенске припреме нису остале непримећене, будући да је британски посланик у Београду Nevil Henderson почетком фебруара 1933. расплагао подацима да су извесни југословенски кругови намеравали да окупирају Пиринску Македонију. Централен државен архив, фонд 176К, опис 6, архивска единица 2131, лист 86.

⁶⁸ VA, P-17, 161–1–32, list 3.

⁶⁹ Potpisivanjem Solunskog sporazuma 31. jula 1938. članice Balkanskog sporazuma (Jugoslavija, Rumunija, Grčka i Turska) i Bugarska su se odrekle vojnih odredbi Nejskog mirovnog ugovora. Time je Bugarskoj zvanično odobreno ponovno naoružavanje svoje vojske. Živko Avramovski, *Balkanska antanta (1934–1940)* (Beograd: ISI, 1986), 278–279.

ovom zemljom ili intervencije velikih sila koje bi sprečile takav korak. Naposljetku, general Simović je ukazao da su dotadašnje pripreme bile u tolikoj meri zastarele da su onemogućavale izvođenje ove operacije. Ministar vojni se složio sa njegovim predlogom i 11. jula 1939. naredio da se pomenuta naređenja stave van snage. Tom prilikom je navedena akta, sve elaborate i pripreme trebalo uništiti na propisan način, s tim da se osnovna naređenja, važniji delovi iz njihove razrade i plan akcije sačuvaju u Glavnom generalštabu uz ratne planove kao istorijska građa.⁷⁰

Zaključak

Posle manjinske i terorističke akcije VMRO početkom 1930. godine, Jugoslavija je odlučila da prekine započeti proces zблиženja sa Bugarskom, odlučivši se da preduzme određene korake protiv ove organizacije. Jedan od njih je bio i početak rada na planiranju upada u jugozapadnu Bugarsku i likvidiranju VMRO. S tim u vezi, general Milan Nedić, komandant III armijske oblasti u Skoplju je sredinom 1930. dobio naređenje da pristupi izradi plana u tom smislu. Zamisao je bila da trupe određene za tu akciju prepadom i brzim napredovanjem izbiju na reku Strumu i Konjovsku planinu i tu obrazuju front, dok bi u njegovoj pozadini graničari i žandarmi izvršili čišćenje okupirane teritorije. Početkom 1933. ušlo se u finalne pripreme operacije, da bi krajem maja iste godine došlo do obustave svakog daljeg rada po ovom pitanju usled izmenjenih političkih prilika u Evropi.

Iako je u pitanju bila operacija koja je za cilj imala okupaciju jednog dela bugarske teritorije, a ne ratni pohod protiv ove zemlje, rad na njenom uobličavanju je trajao gotovo tri godine. Na to su uticali početni „nesporazum“ oko karaktera operacije, promene u formaciji Jugoslovenske vojske tokom 1931. i 1932. godine, ali i obimna prepiska oko utvrđivanja različitih pitanja. Takođe, ne isključujemo mogućnost da je i zaokupljenost jugoslovenskog vojnog vrha u Beogradu opasnošću od italijanskog napada uticala na sporiiji proces razrađivanja ovog plana.

I pored obustave daljeg rada na planu operacije, on je ostao u važnosti do jula 1939. kada je zbog zastarelosti i izmenjenih međunarodnih okolnosti stavljen van snage. Tada je uništena i gotovo celokupna dokumentacija oko njegove pripreme, izuzev važnijih akata koji su sačuvani kao istorijska građa, što je ipak omogućilo da se donekle izvrši njegova rekonstrukcija i sagledaju stavovi i zamisli jugoslovenskog vojnog vrha prema Bugarskoj.

⁷⁰ VA, P-17, 161–1–32, list 3. Istog dana je u istom smislu izdato i naređenje za stavljanje van snage planova za upad u Albaniju iz 1927. i 1931. godine, dok je plan iz aprila 1939. trebalo sačuvati, budući da je bio izrađen prema novoj ratnoj formaciji i predviđao angažovanje jačih snaga. *Isto*, list 1.

REFERENCE

- Avramovski, Živko. *Balkanska antanta (1934–1940)*. Beograd: ISI, 1986.
- Avramovski, Živko, prir. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knjiga prva (1921–1930). Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986.
- Avramovski, Živko, prir. *Nemci o Kraljevini Jugoslaviji: Izveštaji nemačkih diplomatskih predstavnika 1920–1941*. Tom II, 1929–1935. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2023.
- Bjelajac, Mile. *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije 1922–1935*. Beograd: INIS, 1994.
- Bjelajac, Mile S. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941: Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*. Beograd: INIS, Dobra, 2004.
- Denda, Dalibor. „Tenkovske jedinice u Vojsci Kraljevine Jugoslavije (1930–1941)“. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1, (2009), 147–171.
- Denda, Dalibor. „Prilozi za biografiju generala Milana Nedića do Aprilskog rata 1941. godine“. U: *General Milan Nedić i domaća uprava u Srbiji 1941–1944. godine – naučni pogledi*. Urednik Veljko Đurić Mišina, 11–30. Beograd: Muzej žrtava genocida, 2017.
- Denda, Dalibor. *Tenkisti Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: MC „Obrana“, 2020.
- Jagodić, Miloš. *Novi krajevi Srbije (1912–1915)*. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu, 2013.
- Jovanović, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: INIS, 2002.
- Kosev, Dimit'r. *V"nshnata politika na B"lgarija pri upravljenieto na Andrej Ljapchev 1926–1931*. Sofija: „Zaharij Stojanov“, 2014.
- Kuševski, Voislav D. *Makedonskoto prašanje vo Društvo na narodite: Postavuvanjeto na makedonskoto prašanje kako malcinsko prašanje vo Društvo na narodite*. Skopje: Filozofski fakultet Institut za istorija, Menora, 2001.
- Mičić, Srđan. „Protogerovisti VMRO u jugoslovenskoj službi 1930–1935. godine“. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 2, (2018), 70–109.
- Mičić, Srđan. „Minority Petitions Against Yugoslav Authorities Before the League of Nations“. *Tokovi istorije*, br. 3, (2020), 27–52. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.3.mi.27-52>
- Mitev, Dimit'r, s"s. *Ot Skopie do Zheneva: Dimit'r Shalev – zashhitnik na malcinstvata v Obshhestvoto na narodite*. Sofija: „Logis“, 2012.
- Popov, Čedomir. *Od Versaja do Danciga*. Beograd: Nolit, 1976.
- Ristić, Ivan. „Antijugoslovensko delovanje VMRO-a iz Bugarske (1923–1924): spoljnopolitički i bezbednosni aspekt“. *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 96, (2017), 91–108.

- Ristić, Ivan T. „Bugarska u politici Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1919–1929)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2017.
- Ristić, Ivan. „Rad vojne obaveštajne službe Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema Bugarskoj (s posebnim osvrtom na obaveštajnu delatnost Tanasija Dinića)“. *Arhiv*, br. 1–2, (2019), 129–151.
- Sladek, Zdenjak. *Mala Antanta 1919–1938: Njene privredne, političke i vojne komponente*. Beograd: Službeni glasnik, 2019.
- Šešum, Uroš. „Društvo protiv Srba 1897–1902. Metodi i mere bugarske diplomatije, Egzarhije i Bugarsko-makedonsko odrinske revolucionarne organizacije protiv širenja srpskog uticaja u Južnoj Staroj Srbiji i Makedoniji 1897–1902.“. *Srpske studije*, IV, knj. 4, (2013), 73–103.
- Tasić, D Mitar. „Vojno-politička akcija „makedonstvujušćih“ u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1919–1934. godine“. *Arhiv*, br. 3, (2002), 92–108.
- Tasić, D Mitar. *Rat posle rata: Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na Kosovu i u Makedoniji 1918–1920*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Vanku, Milan. *Mala antanta: 1920–1938*. Titovo Užice: „Dimitrije Tucović“, 1969.
- Velojić, Dalibor. „Ratni planovi vojske Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1938.“. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1, (2017), 46–70.
- Vinaver, Vuk. *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*. Beograd: ISI, 1985.

YUGOSLAV PLAN FOR INCURSION INTO SOUTHWEST BULGARIA AND LIQUIDATION OF IMRO (1930–1939)

Miloš Žikić, PhD*

Summary

After the minority and terrorist action of the IMRO at the beginning of 1930, Yugoslavia decided to stop the rapprochement process with Bulgaria. At the same time, it took certain steps against this organization. One of them was the beginning of work on planning the incursion into southwestern Bulgaria and the liquidation of IMRO. In June 1930, the commander of the IIIrd Army District in Skopje, General Milan Nedić, received the order to start work on that issue. The idea was that the troops designated for this action would launch a surprise attack and quickly advance to the Struma River and Konjovska Planina, the area that represented the base for IMRO's action towards the Yugoslav territory, and form a front there, while the border guards and gendarmes would clean the occupied territory in the background. The plan, together with the Ministry of the Army and Navy and the Main General Staff, was formulated until May 1933, when certain preparations were completed. However, at the end of the same month, the suspension of all further work on this matter was ordered. Despite this, the plan remained valid until July 1939, when, at the suggestion of the Chief of the General Staff, it was put out of force due to obsolescence and changed international circumstances.

KEYWORDS: Yugoslavia, Bulgaria, Macedonia, Yugoslav Army, VMRO, Milan Nedić

* Research Associate, Institute for Contemporary History, Belgrade, Republic of Serbia
zikic90@gmail.com